

УДК 025.4:655.535.28

Г. П. Бахчиванжизав. інформаційно-бібліографічним відділом
Наукової бібліотеки Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова**ШИФР ЗБЕРІГАННЯ ВИДАННЯ — НЕОБХІДНИЙ
ЕЛЕМЕНТ ВИХІДНИХ ВІДОМОСТЕЙ**

В інформаційній доповіді висвітлюються питання, пов'язані з оформленням вихідних відомостей книжкових неперіодичних та періодичних видань, зокрема, шифру видання, до складу якого входять УДК, ББК та авторський знак.

Ключові слова: авторський знак, класифікаційні індекси, класифікаційні системи, ББК, УДК

Щорічно у світі виходить величезна кількість друкованої продукції, в якій неможливо зорієнтуватися без групування її за певними ознаками. Історія засвідчує, що в книгозбірнях бібліотекарі ще здавна використовували різні способи організації видань. Згодом традиційним способом стала їх систематизація. Систематизація книг у бібліотечному розумінні — це насамперед розподіл їх за галузями знань згідно з прийнятою бібліотечною класифікацією. Сама ж бібліотечна класифікація залежить від класифікації наук в цілому, бо порядок розташування відділів визначається системою знань. Систематизація документа розпочинається з визначення класифікаційного індексу за таблицею певної класифікаційної системи.

В світі існують різні міжнародні та національні класифікаційні системи. В Україні ж широко використовуються дві — це Універсальна десяткова класифікація (УДК) та Бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК). Обов'язковість класифікаційних індексів закріплено на законодавчому рівні. Зокрема, Закон України «Про видавничу справу» від 05.06.1997 № 318/97 класифікаційні ін-

декси вносить до складу вихідних відомостей. Склад, послідовність подання й розміщення вихідних відомостей у виданнях Закон покладає на Держстандарт України, зокрема, на ДСТУ 4861:2007 «Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості». У Держстандарті зазначено, що вихідні відомості кожного видання повинні містити шифр зберігання видання, який складається з класифікаційних індексів — Універсальної десятикової класифікації (УДК), Бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК) та авторського знаку, де аббревіатури УДК і ББК позначають назву систем класифікації, а індекс є умовною позначкою певної позиції класифікаційної системи, до якої віднесено документ. Індекс УДК визначають за таблицями «Універсальна десяткова класифікація», а ББК — за таблицями «Бібліотечно-бібліографічна класифікація. Таблиці для масових бібліотек». Держстандарт зазначає, що шифр зберігання видання розміщують у всіх книжкових виданнях у верхньому лівому куті звороту титульного аркуша. Авторський знак подають під першою цифрою класифікаційного індексу.

Наприклад:

УДК 01(075.8)

ББК 78.5я73

К 572

Класифікаційні індекси УДК, ББК та авторський знак також подають у макеті анотованої каталожної картки. Їх розміщують після анотації окремим рядком, праворуч. Авторський знак — на рівні другого рядка бібліографічного опису, ліворуч.

Загальні положення вище зазначеного Держстандарту, зокрема, п. 4. і 5., закріплюють норму, яка не дозволяє міняти у виданні місця розміщення вихідних відомостей, встановлені цим стандартом. А отже це стосується безпосередньо і шифру зберігання видання.

Розглянемо детальніше складові цього шифру.

Універсальна десяткова класифікація (УДК) — є міжнародною багатомовною класифікаційною системою, що

об'єднує всі галузі знань в єдину універсальну структуру з загальною десятковою нотацією. Десятковою вона називається тому, що в основу її структури покладено десятковий принцип. Для позначення рубрик застосовують арабські цифри від 0 до 9 та синтаксичні й математичні символи, зрозумілі в усіх країнах, що саме й робить УДК загальнодоступною класифікаційною системою. Десятковий принцип структури дає змогу безмежно розширювати її за допомогою приєднання нових цифрових позначень до існуючих, не змінюючи системи загалом. Індеси УДК будуються так, що кожна наступна цифра, яка приєднується до індексу, не змінює попереднє значення, а лише уточнює та доповнює, позначаючи конкретніше поняття. Для більш зручного зчитування індексу прийнято після кожної третьої цифри ставити крапку. Наглядно це виражається у більшій довжині індексу.

УДК — вважається геніальним творінням видатних бельгійських учених — документознавців Поль Отле і Анрі Лафонтена. Поль Отле (1868-1944) — один із основоположників документознавства та наукової інформації в галузі природничих та технічних наук (рис. 1). Анрі Лафонтен (1854-1943) — вчений у галузі гуманітарних наук, лауреат Нобелівської премії миру (1913 р.) (рис. 2).

Рис. 1. Поль Отле

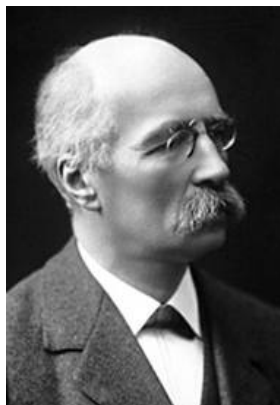

Рис. 2. Анрі Лафонтен

Вперше ця класифікаційна система була запропонована науковцями в 1895 р. на Міжнародній конференції в Брюсселі, де й отримала міжнародне визнання. В основу новоствореної системи було покладено Десяткову класифікацію, розроблену ще у 1876 р. американським бібліографом Мелвілем Дьюї (ДКД) (рис. 3) На той час Десяткова класифікація Дьюї вже широко застосовувалась у бібліотеках США та Англії і була відомою в багатьох країнах світу.

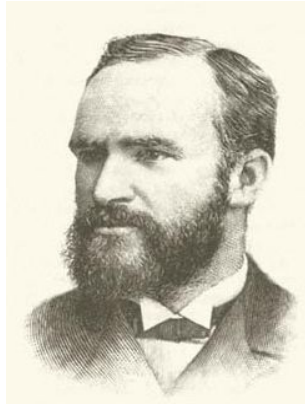

Рис. 3. Мелвіл Дьюї

У системі Дьюї вся сукупність знань поділяється на 10 основних класів, а галузі знання — на дисципліни, які в свою чергу поділялися і позначалися десятковим методом. Цей метод іноді називається децимальним, а його прихильники — децималістами.

ДКД характеризувалась досить високим науковим рівнем, була зручною і зрозумілою нотацією, не залежала від мови та здатна була до подальшого розгалуження. Отже, Поль Отле та Анрі Лафонтен вбачали можливість перспективного розвитку цієї системи. Отримавши згоду від автора, вони взялися за переклад та переробку ДКД в Європі. Перше видання таблиць класифікації вийшло в період 1905-1907 рр. і мало назву «Manuel du répertoire bibliographique universel» (що в перекладі з фр. означає «Посібник з універсального бібліографічного репертуару»)

Назва «Універсальна десяткова класифікація» з'явилась лише з виходом у світ другого видання таблиць французькою мовою «Classification décimale universelle» (1927-1933). Відтоді саме під цією назвою таблиці почали вдосконалюватися і регулярно перевидаватися, завдяки чому вони набували міжнародного поширення. Вважалось престижним розміщувати індекс УДК на титульному аркуші книги, демонструючи тим самим її місце в упорядкованому за допомогою УДК «світовому репертуарі».

Упродовж XX століття розробленням і вдосконаленням УДК займався Міжнародний бібліографічний інститут (МБІ), який повсякчас реорганізовувався. З 1924 р. у складі МБІ було п'ять держав (Нідерланди, Німеччина, Радянський Союз, Франція, Швейцарія). Після переїзду з Брюсселя до Гааги в 1931 р. МБІ отримав назву Міжнародний інститут документації (МІД), а у 1937 р. — було перейменовано на Міжнародну федерацію з документації (МФД), згодом — на Міжнародну федерацію з інформації та документації (МФІД), діяльність якої завершилась вже у наш час.

З 1991 р. УДК є інтелектуальною власністю міжнародної некомерційної організації «Консорціум УДК» (УДКК) (UDC Consortium, UDCC), що знаходиться у Нідерландах [<http://udcc.org/>]. Консорціум УДК здійснює роботу з ведення і вдосконалення системи УДК, а також продає ліцензію на право перекладу видання та розповсюдження. На сьогодні ця класифікаційна система залишається найбільш використовуваною, адже вона присутня у тисячах бібліотек 135 країн світу й перекладена 51 мовою.

На теренах нашої держави УДК з'явилась вперше завдяки бібліографу Юрію Іванову-Меженку, який був одним з прихильників цієї системи. Очоливши Головну Книжкову палату в 1919 р., він за короткий проміжок часу підготував перший скорочений варіант перекладу таблиць українською мовою. Вона мала назву «Міжнародна децимальна бібліографічна класифікація» (Харків, 1919 р.). Особливістю цієї класифікації було те, що вона була повністю зорієнтована на реалії українського життя.

В 1921 р. Головполітпросвітою РРФСР було прийнято постанову про обов'язкове застосування «Международной десятичной классификации» в усіх бібліотеках. Невдовзі аналогічну постанову ухвалила Голополітпросвіта УРСР. З того часу десяткова класифікація застосовується в усіх масових бібліотеках. Поряд з цим виданням використовувались таблиці Б. С. Боднарського (1919), Головполітпросвіти (1921), Є. Н. Доброжинського (1924). «Десятична класифікація» Держвидавництва УРСР (укладач Л.Р. Коган,

1924), але всі вони мали недоліки, не завжди були вірними та точними.

Індекси десятикової класифікації в Україні централізовано почали проставляти з 1924 р. в «Літописі українського друку», а з 1927 р. — на друкованих картках, які видавала Українська книжкова палата.

УДК, хоча і вважається стабільною класифікаційною системою, але ж за останні роки неодноразово вдосконалювалась та перевидавалась, переглядався редакційний процес та політика щодо УДК. Питаннями вдосконалення та уніфікації процесу систематизації весь час займалась Книжкова Палата України імені І. Федорова, яка й досі працює як з УДК, так і над УДК. У 1997 р. Книжковою Палатою України було підписано угоду з Консорціумом УДК, який є власником міжнародного англomовного еталона УДК — Master Reference File, — і придбано ексклюзивну ліцензію на підготовку й випуск УДК українською мовою. Завдяки кропіткій роботі співробітників Книжкової Палати ми отримали перше україномовне видання в 2000 р. у двох книгах. Надалі протягом декількох років, починаючи з 2003 р., ми отримували зміни та доповнення, а згодом вийшло друге україномовне видання у 7-ми томах, яке ми власне і використовуємо сьогодні у своїй роботі.

В Україні УДК є однією з класифікаційних систем, якою користуються бібліотеки вищих навчальних закладів, наукові, науково-технічні, медичні, сільськогосподарські та інші галузеві бібліотеки, інформаційні центри та видавництва.

Крім книжкових видань, індекси УДК проставляються ще й на авторефератах дисертацій, а також на наукові статті у журналах та збірниках, що регламентується ДСТУ 7152:2010 «Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках».

З 1 липня 2009 року в Україні діє національний стандарт ДСТУ 6096:2009 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Універсальна десятикова класифікація. Структура, правила ведення та індексу-

вання» (ГОСТ 7.90-2007 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Універсальна десяткова класифікація. Структура. Правила ведення та індексування»), який відповідає міждержавному стандарту ГОСТ 7.90-2007 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Універсальна десяткова класифікація. Структура. Правила ведення та індексування». Стандарт введено вперше. Він встановлює правила ведення таблиць УДК та їх використання для індексування документів.

На сьогодні багато країн, таких як Австралія, Бельгія, Канада, Китай, Швеція, США, Японія, мають свої національні класифікаційні системи, які дають можливість глибше, багатоаспектніше здійснити тематичний пошук. Насамперед це стосується літератури про свою країну, історії, географії, економіки, політики. Не виключенням є і Україна, яка вже більш ніж 50 років поспіль широко використовує Бібліотечно-бібліографічну класифікацію (ББК). Цю систему було впроваджено ще за часів Радянського Союзу. Історичний шлях ББК розпочинався у 30-х роках ХХ ст., класифікація розроблялася протягом декількох десятиліть. Перше видання таблиць ББК для наукових бібліотек вийшло у 25 випусках (30 книгах) і було опубліковано в 1960-1968 рр. Укладачами цього видання були: Всесоюзна книжкова палата за участю багатьох впливових бібліотек — у роботі брали участь більше 200 спеціалістів з 15 організацій. В якості консультантів виступали академіки, члени-кореспонденти, доктори та кандидати наук — всього близько 800 науковців.

Україна була однією з перших союзних республік, яка підтримала пропозицію щодо впровадження ББК на своїх теренах. Першою бібліотекою, яка почала застосовувати ББК, була Державна республіканська бібліотека УРСР імені КПСС (нині це — Національна парламентська бібліотека), а згодом — Одеська наукова бібліотека. Значна робота з впровадження ББК на той час велась серед бібліотек вищих навчальних закладів, для них проводили навчальні семінари. На той час, із 46 ВНЗ країни 26, вже використовували

ББК, серед них був і Одеський державний університет імені І. І. Мечникова. Більш широке застосування ББК розпочалося після прийняття постанови Колегії Міністерства культури СРСР у 1966 р. «О внедрении первого издания Советской библиотечно-библиографической классификации». Слід зазначити, що Україна була єдиною республікою, де за ініціативи тодішньої Державної республіканської бібліотеки імені КПСС було проведено семінар з вивчення ББК для бібліотечних фахівців України.

ББК, як і УДК, базується на класифікації наук, вона представлена розгалуженою системою таблиць різноманітної деталізації. Основна таблиця класифікації визначає області знань, до яких можна віднести ті або інші видання. Будується за ієрархічним принципом: основні розділи включають загальне і міждисциплінарне знання, природничі, прикладні, суспільні та гуманітарні науки, а також літературу універсального змісту. Додаткові таблиці визначають територіальні та інші спеціальні типові ділення. Отже ця система була більш пристосована до реалій нашого життя.

Класифікаційна система ББК найбільше застосовується в мережі бібліотек системи Міністерства культури України (обласних, центральних, публічних, міських, універсальних, наукових), зокрема, й бібліотеках вищих навчальних закладів. ББК вважається досить молодого універсальною класифікаційною системою, яка повсякчас динамічно розвивається. На сьогодні вона представлена у трьох основних варіантах: повних, середніх і скорочених таблицях, а також розроблених на їх основі спеціалізованих варіантах і версіях. При цьому еталонними вважаються повні таблиці ББК. Повні, середні та скорочені таблиці узгоджені між собою за структурою індексації і розрізняються тільки ступенем деталізації (тобто глибиною розкриття змісту таблиць). У ББК використовується змішана літерно-цифрова індексація на основі кирилиці та арабських цифр. Крім того, використовуються синтаксичні знаки: крапка, двокрапка, дефіс, круглі дужки, скісна риска.

На сьогодні ББК є національною класифікаційною системою Росії. Функції федерального міжвідомчого координаційного центру, відповідального за видання та використання її, покладено на Науково-дослідний центр розвитку ББК (НДЦ ББК), який діє при Російській державній бібліотеці. Офіційний видавець ББК — ООО «Видавництво Ліберія». Згоду на переклад та поширення видання в інших державах може надати тільки НДЦ ББК.

В Україні індекс ББК визначають за російськомовним виданням таблиць, оскільки українського перекладу ББК не існує.

ДСТУ 4861:2007 «Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості...» включає індекс ББК в число основних елементів вихідних відомостей, визначаючи йому місце на звороті титульного аркуша видання вгорі зліва окремим рядком під індексом УДК.

Третім і останнім складовим елементом шифру зберігання видання є авторський знак, який розміщують після індексу ББК окремим рядком під першою цифрою.

Авторський знак — це умовне позначення першого слова, з якого починається переший елемент бібліографічного опису. Він складається з початкової букви першого слова (заголовка) — прізвища автора, якщо авторів два чи три, або першого слова назви видання та числа, яке відповідає першим складам цього слова — визначається за «Авторськими таблицями» Л. Б. Хавкіної (рис. 4).

Любов Борисівна Хавкіна — український й російський бібліотекознавець та бібліограф, заслужений діяч науки РСФСР (1945), організаторка перших (в колишній Російській імперії) бібліотечних курсів у Харкові (1918). Вона є першою жінкою в Радянському Союзі, яка отримала звання доктора наук в галузі бібліотекознавства, причому докторський ступінь їй присвоїли минаючи кандидатський. Л. Б. Хавкіна була директором першого і єдиного в країні Науково-дослідницького інституту бібліотекознавства, в структурі якого вона організувала унікальний Бібліотечний музей. Любов Хавкіна опублікувала близько 500 публі-

кацій, серед яких 75 науково-популярних книг. Але її прізвище наші сучасники асоціюють насамперед з «Авторськими таблицями», автором яких вона є, і які, починаючи з 1916 р., перевидавались більш ніж 100 разів у різних видах.

Авторські таблиці завоювали широку прихильність насамперед серед бібліотекарів та редакторів видавництв, оскільки суттєво спростили їм роботу, дали можливість значно швидше здійснювати добірку книг, особливо при їх зворотній розстановці, на полиці. Авторські таблиці допомагають розставити книжки точно в алфавітному порядку, навіть не замислюючись, над тим, яка з них повинна бути за алфавітом раніше, а яка пізніше.

Рис. 4. Л. Б. Хавкіна

Визначити авторський знак можна за двозначними або тризначними таблицями. В Україні на вимогу ДСТУ 4861:2007 авторський знак визначають за двозначними таблицями. Між буквами та числовим значенням не роблять проміжок, не ставлять ніякого знаку. Виключенням бувають тільки букви **З, О, Ч**, які схожі на цифри три, нуль, чотири. Щоб авторський знак не був схожий на тризначне або чотиризначне число, між літерами і цифрами ставлять дефіс (не тире). Наприклад, **О-46, З-17, Ч-98**. При визначенні авторського знаку необхідно додержуватись ще деяких особливостей. Зокрема, у випадках, коли авторський знак слова починається з таких букв як **І, Й, Ё, Ы**, авторський знак буде складатися тільки з букви без числового коду. За правилами авторських таблиць після букво-числового позначення допускається включення ще однієї або двох букв або цифр. (наприклад, Толстой С. Я. **Т53СЯ**). Авторам, які мають подвоєне прізвище — авторський знак присвоюється на перше прізвище і т. ін. Слід зазначити, що авторські

знаки широко застосовуються і у світовій практиці, зокрема в бібліотеках усіх типів.

Підсумовуючи вищезазначене, можна констатувати, що розглянуті нами елементи вихідних відомостей з яких складається шифр зберігання видання відіграють важливу роль в організації інформаційного середовища, бо вони є базовою основою формування структури каталогів і картотек. А отже, шифр зберігання видання є необхідним елементом вихідних відомостей, яким у своїй роботі керуються бібліотеки.

Список використаних джерел та літератури

- Закон України «Про видавничу справу» від 05.06.1997 № 318/97 : станом на 20 лист. 2012 р.
- ДСТУ 7152:2010 «Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках». — чинний з 01.10.10 р.
- ДСТУ 4861: 2007 Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості — чинний від 05.11.2007. — К. : Держспоживстандарт України, 2009. — 45 с.
- ДСТУ 6096:2009 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Універсальна десяткова класифікація. Структура, правила ведення та індексування» (ГОСТ 7.90-2007. — К. : Держспоживстандарт України, 2009. — 22 с. — (Національний стандарт України).
- ГОСТ 7.90-2007 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Універсальна десяткова класифікація. Структура. Правила ведення та індексування.
- Мухітдінова Л. Класифікаційні системи в Україні: коротка історія(1917-1996) // Вісник Кн. палати. — 1996. — № 4. — С. 9-12.
- Стришинець Н. Традиційні класифікаційні системи у бібліотеках США // Вісник Книжкової палати. — №7. 2010. — С. 45-49.
- Сукиасян Є. Р. ББК Общая концепция и программа развития // Библиография. — № 1. — 2005. — С. 18-25.
- Сербин О. О. Бібліотечно-бібліографічна класифікація сьогодні, як традиційно інноваційний механізм систематизації [Електронний ресурс] // Lviv Polytechnic National University Institutional Repository <http://ena.lp.edu.ua> — Назва з екрану.